

IRONIAN JA IRONIANTUTKIMUKSEN YDIN

TOINI RAHTU

VÄITÖKSENALKAJAISIESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
25. ELOKUUTA 2006

Milloin viestin voi tulkita ironiseksi? Et-
sin väitöskirjassani vastausta tähän kysy-
mykseen, joka on tuttu itse kullekin omaa
arkeaan elävälle. Ironinen tulkintavaihto-
ehto käväisee mielessämme tuon tuosta.
Onko jokin lehtikirjoitus sanasta sanaan tot-
ta, miten suhtautua sen tai tämän romaanin
kertojaan, miten tulkita tuonkin sävellyksen
tai taulun kummalliset riitasoinnut? Ironi-
sesta tulkinnasta tarvitsee tietoa yhtä hyvin
kulttuurintutkija, taidekriitikko, äidinkielen-
opettaja kuin oikeuslaitoskin. Olen juuri
kirjoittanut poliisille lausunnon eräästä
kolumnista, josta oli tehty tutkintapyyntö:
jos tekstin lukee sananmukaisesti, se tuntuu
kiihottavan lukijoita erästä kansanryhmää
vastaan, mutta ironisessa luennassa täl-
lainen tulkinta kävisi mahdottomaksi.

Ironiaa tulvii vastaamme kaikkialla, ja
sitä on monenlaista. Ironiaa voi olla yhtä
hyvin lyhyt sarkastinen tokaisu, ylikohte-
lias äänensävy, sopivasti ajoitettu olan-
kohautus kuin kokonainen teksti, kirja tai
sarjafilmi. Ironialla voi parodioida jonkin
viestin merkitykset nurin tai vain pikkuisen
tönäistä niitä kumolleen; se voi piillä yhtä
hyvin satiirisen ilkkurisessa maailman-
katsomuksessa kuin vinon hymyn häiväh-
dyksessä. Silti, väitän, kaikki ironia kätkee
sisäänsä saman ytimen, ja tämän paljastaa
ironisen merkityksen kielellinen analyysi.

Ironian ytimeen kuuluu ensinnäkin
kielteinen sanoma: kriittisyyttä, pilkalli-
suutta, ivallisuutta, erimielisyyttä, toisen
reviiriä uhkaavaa ohjailua. Tämä kieltei-
syys on intentionaalista, siis sellaista, että
se on tulkittavissa nimenomaan jonkun tar-
koittamaksi. Jos tästä jää epäselvyyttä tai
jos ei keksi, kenen kielteisyydestä lopulta
onkaan kyse, ei synny ironista tulkintaa.

▷

Mutta onko ironiaa kaikki intentionaalinen kielteisyys? Ei! Jos viesti vaikuttaa ironiselta, mutta siitä ei ymmärrä, mihin ja kehen ironia kohdistuisi, ironinen tulkinta jää edelleen syntymättä tai epävarmaksi. Jos kuitenkin löytää jonkin ilmiön, johon piikki pistää, ja jonkun henkilön, joka on vastuussa tuosta ilmiöstä, onko ironiaa sitten kaikki intentionaalinen kielteisyys, jolla on kohde ja uhri? Ei — muutenhan suora pilkkakin olisi ironiaa, samoin suora kritiikki, sättiminen tai erimielisyys. Tarvitaan vielä viimeinen muttei vähäisin ironian ytimen komponenteista: monitulkintainen esitystapa. Siis joko kielteisyys, sen intentionaalisuus tai tuottaja taikka sen kohde tai uhri on tavalla tai toisella kätkeyty.

Miten kielentutkija voi päästä käsiksi tällaiseen kätkeytyyn merkitykseen? Onhan ilmeistä, että jos ironia ei paljastu suoraan viestistä itsestään, merkitys sijaitsee osin kielen ulkopuolella, kontekstissa. Se on siis tulkittava tilanteen, puhujan, tekstilajin ja monen muun kielenulkoisen piirteen perusteella.

Kielentutkijan onkin tutkittava myös kontekstia, ainakin niiltä osin kuin se vaikuttaa tulkintaan. Tällainen tutkimusote vaatii aineistoa — sellaista, josta erilaiset kontekstin ulottuvuudet käyvät ilmi. Otan esimerkiksi väitöskirjani yhden tapauksen. Jotkut ehkä muistavatkin Helsingin Sanomien Nyt-liitteessä kymmenisen vuotta sitten julkaistun haastattelun, niin sanotun Vili-jutun. Sen päähenkilö välitti suomalaisille miehille vaimoja Filippiineiltä, ja hänen toimintansa oli saanut julkisuudessa ristiriitaisen vastaanoton. Seuraavassa edustava katkelma Vili-jutusta:

Kuulijoitaan, suomalaisia miehiä, Karp-panen ei päästä helpolla. Nutturapäitä suomalaisista naisista ovat tehneet juuri lemmennustunnuksia lepertelevät suomalaiset miehet. »Jos kukaan ei leper- telisi, vaan sanoisi suoraan, että sä olet perseestä revitty, niin kohta akat uskoi-

si. Ja aamulla tulisi miehelle sukat jal-kaan», Vili opastaa.

(HS, Viikkoliite Nyt 8/1996.)

Juttu vilisee vastaavanlaisia lausuntoja, joissa päähenkilö suoltaa ilmoille peittelemätöntä naisvihaansa sekä muita poliittisesti epäkorrekteja mielipiteitä muun muassa naisten ulkonäöstä, tasa-arvosta ja feminis- mistä. Hän puhuu kuin tuntisi naiset naisme- nestyksensä perusteella läpikotaisin ja kuin tuo tuntemus valtuuttaisi hänet arvioimaan ja käyttämään heitä, jopa kauppaamaan maasta toiseen. Tällaista miestä toimittajat nimittävät mestariksi. Kuten jutun otsikko *Poikamiesilta Sir Vilin seurassa* ilmaisee, he ovat kutsuneet päähenkilön ravintolaan viettämään poikamiesiltaa kanssaan. Toimittajat esiintyvät oppipoikina, jotka ihai- levat mestariaan ja utelevat tältä vinkkejä naiseniskutekniikkaan, samalla kun tämä yhä juopuneempi sakki seilaa ravintolasta toiseen, valomerkkiin asti.

Moinen juttu Suomen johtavassa sa- nomalehdessä — vaikkakin vain sen viikko- liitteessä — aiheutti šokin. Lukijat kirjoit- tivat, soittivat ja lähettivät sähköpostia toi- mitukseen, ja palautteista hahmottui kaksi aivan erilaista tapaa lukea Vili-juttu: Toisia loukkasi se, että Nyt-liite pilkkaa naisia julkaisemalla päähenkilön mielipiteitä ja antamalla toimittajien veljeillä hänen kans- saan. Toiset taas kiittivät lehteä siitä, että se on ironian avulla paljastanut päähenkilön naisvihan ja tätä kautta esittänyt musertavaa kritiikkiä tämän vaimontuontia kohtaan. Nappasin nuo muistiin kirjatut palautteet tutkimusaineistooni, koska niiden kautta pääsin käsiksi aitoihin, ristiriitaisiin, tutki- jasta riippumattomiin tulkintoihin samasta tekstistä.

Ironisista tulkinnoista on pääteltävissä myös tulkintaprosessin kulku. Vili-jutun ai- heuttama tyrmistys on tyypillinen ironisen tulkintaprosessin lähtötilanne. Kutsun sitä

inkoherenssin kokemukseksi. Tarkoitin sitä, että viestissä jokin niin sanotusti tökkii. Esimerkiksi Vili-jutussa inkoherenssin kokemus syntyy epäkorrektuudesta, joka rikkoo arvomaailman mielekkyyden odotusta vastaan. Se sai lukijat hämmentymään: miksi ihmeessä tasokkaaksi tiedetty, valistuneena pidetty lehti yhtäkkiä levittää sovinismia?

Inkoherentti, epämielekäs käytös sysää aina liikkeelle tulkintaprosessin: onko kyseessä vaikkapa lipsahdus, erehdys, virhe tai vitsi, onko puhuja tai kirjoittaja epäkorrekti törkimys, tyylitajuton moukka, tietämätön lapsi tai tapoja tuntematon muukalainen? Hukkasiko hän esityksensä punaisen langan? Vai onko inkoherenssi sittenkin näennäistä ja tahallista? Onko sen tarkoitus tällöin harmittomasti hauskuuttaa, vai onko se tarkoitettu merkiksi jostain, mitä kuulijan tai lukijan halutaan oivaltavan viestin pinnan alta? Eli onko inkoherenssi merkinä siitä, että toisen halutaan ryhtyvän itse luomaan viestiin mieltä, siis koherenssia?

Naiseni pilkka-tulkintaan päätyneet eivät pitäneet Vili-jutun inkoherenssia merkinä mistään piilomerkityksistä, vaan osoitukseksi lehden sovinistisesta arvomaailmasta. Niinpä heidän lähettämänsä palautteen tarkoitus oli paitsi vastustaa päähenkilön esittämiä mielipiteitä myös nimenomaan moittia Nyt-liitettä sopimattomasta käytöksestä:

Olitte mukana tekemässä juttua Sir Viliä. Kuulkaa minä ihmettelen, mitä te tällaista paskaa kirjoitate lehteen, tämä ei ole sopivaa. Toivottavasti Sir Vili saa kupan ja aidsin, huoripukki, painukoon helvettiin, ettei tarvitse suomalaista naista halvendeerata. Toivottavasti hän kuolee pois.

(Puhelu, iäkäs nainen.)

Mutta toinen puoli lukijoista ottikin Vili-jutun sovinismin haasteena, että julkaisemisen mieli on löydettävä jostain rivien

välillä. Seuraava palaute ilmaisee, mitä sieltä on luettu:

En ole pitkään aikaan tullut niin hyvälle tuulelle kuin tästä Vili-jutusta. Siinä jätkä lyötiin kauniisti maan rakoon, minkä se totisesti ansaitseekin. Lämmitti vanhaa sydäntä. Voisitte tehdä enemmänkin juttuja tällaisella oppipoika-asenteella, että seurataan vain vierestä ja otetaan muka oppia.

(Puhelu, iäkäs mies.)

Tämä lukija on siis tulkinnut Vili-jutun julkaisemisen motiiviksi lehden halun tyrmätä päähenkilön mielipiteet eikä kannata niitä. Toisin sanoen hän on ajatellut, että saamalla päähenkilön paljastamaan ajatusmaailmansa lehti johdattaa lukijan tuomitsemaan sen.

Olen nimennyt tällaisen lukutavan ironiseksi, koska se koostuu alussa esittelmistäni ironian komponenteista: juttu on siis luettu tarkoitukselliseksi ivaksi, jonka kohteena on sovinismi ja uhrina jutun päähenkilö. Itse asiassa kaikki nuo tulkinnan komponentit on tajuttu kätkeyiksi: Nyt-liitteen iva päähenkilöä kohtaan on kätkeyty oppipoikien osoittamaan ihailuun, ja toimittajien ottama oppipoikarooli myös kätkee ironian todellisen tuottajan, toimittajat. Ironian kohde ja uhri on kätkeyty jutun kokonaisrakenteeseen. Vili-juttu ei nimittäin ole pelkkä haastattelu, siis haastattelukysymysten ja näihin annettujen vastausten selostusta, vaan samalla kertomus mestarin ja hänen oppipoikiensa surkuhupaisasta illanvietosta. Lukija viritetään odottamaan, että ylivertaisena naistenmiehenä ja tasa-arvon kriitikkona esiintyvä päähenkilö iskee pojille malliksi naisia. Iskusaaliin runsaushan osoittaisi, että itse asiassa sovinistinen tapu kohdella naisia miellyttää näitä — mikä puolestaan oikeuttaisi naiskaupan. Erinäisiä tilaisuuksia naiseniskuun tarjoutuukin, mutta kuinka ollakaan, tulos on tasan nolla:

yhtään naista ei mestari saa. Joko hän ei huomaa tilaisuuksia tai hän perääntyy viime tipassa. Eipä ihme, että monet ironiseen tulkintaan päätyneet lukijat sitten naureskelivatkin seuraavaan tapaan:

Minusta alusta alkaen »oppipojat» aavistivat lopputuloksen, mutta halusivat antaa Vilille mahdollisuuden. Jutusta kävi ilmi, että Vili on, no hänessä on uhoa, mutta ei kuntoa, reppana, mikä lie. Ainut jonka pitäisi juttu ottaa vakavissaan on tietysti Sir Vili! Lämmin kiitos »oppipojille» hyvästä jutusta!

(Kirje keski-ikäiseltä naiselta.)

Niillä lukijoilla, jotka pitivät Vili-juttua ironisena, toistuu tässä palautteessa käytetty ilmaus jutun päähenkilöstä: »reppana». Toinen toistuva piirre on se, että vaikutelma käsitetään toimittajien varta vasten kirjoitusratkaisuillaan aikaansaamaksi: kun haastattelulausunnoissa uhoava naistenmies osoitetaan kehystävän kertomuksen avulla naista saamattomaksi reppanaksi, syntyy kokemus yhtenäisyyden odotusta rikkovasta inkoherenssista. Juttu antaa päähenkilöstä ristiriitaisen, ja nimenomaan tarkoitetun ristiriitaisen, kuvan. Kutsun tällaisia toisten viestinosien tulkintaan ironisoivasti vaikuttavia viestinosia *ironisoiviksi koteksteiksi*, siis ikään kuin ironisoiviksi tekstiympäristöiksi. Ironisoivina koteksteina käytetään tyypillisesti sellaisia lausahduksia kuin »ja lehmät lentää», jotka jonkin lausuman loppukaneetteina osoittavat, että äsken esitetty on yhtä todennäköistä kuin lehmien lentäminen. Samaan tapaan Vili-jutun haastattelulausuntoja taustoittava kertomus illan kulusta osoittaa, että päähenkilön lausunnot ovat yhtä luotettavia kuin mestarin naismenestys.

Milloin viestin siis voi tulkita ironiseksi? Esitin alussa tämän tutkimusongelmani, ja vastauksen voi nyt tiivistää näin: Kun tulkitsija törmää kielenkäyttöön, jonka hän kokee jotenkin inkoherentiksi, hän ensin-

mäiseksi pohtii, onko inkoherenssi tahaton, mitään viestimätöntä, vai tarkoitettua ja tahallista. Jos hän huomaa sen tarkoitettuksi, hän miettii, mitä inkoherenssin avulla halutaan sanoa. Hän suhteuttaa viestiä erilaisiin sosiokulttuurisiin ulottuvuuksiin, ja kun hän huomaa, että ironian komponenttien avulla viesti onkin tekstiyhteyteen ja tilanteeseen nähden sopusointuinen, hän päätyy ironiseen tulkintaan. Tässä mielessä ironinen tulkinta on siis viestin epämielekkyuden tai epäyhtenäisyyden korjaamista koherentiksi: tulkintaa, jossa tulkitsija luo uusia merkityksiä siitä, mitä ei ole sanottu, mutta mikä voidaan päätellä viestin pinnan alta.

Olen nyt kuvannut ironisen tulkinnan, mutta mikä sen selittäisi? Mistä esimerkiksi Vili-jutun lukijat löysivät äsken kuvaamani ironian komponentit, jos niitä kerran ei ole pantu jutussa suoraan ilmi? Vastaus on pelkistäen ja kärjistetysti sanottuna se, että he löysivät ne omista odotuksistaan. Kun nimittäin vertaa ei-ironisia tulkintoja Vili-jutusta ironisiin tulkintoihin, huomaa selviä eroja siinä, mitä lukijat ovat odottaneet Nyt-liitteen kaltaiselta sanomalehdeltä. Ne, jotka lukivat lehden naisenpilkan levittäjäksi, odottivat sanomalehden vain yksinkertaisesti välittävän objektiivisia tosiasioita, vailla tulkintaa ja kannanottoja, ja tämän odotettiin tapahtuvan mahdollisimman asiallisella ja neutraalilla yleiskielellä. Kun tällaiset odotukset eivät toteutuneet, lukijat juuttuivat närkästyksensä eivätkä löytäneet mitään pinnanalaisia sanomia.

Sen sijaan ironiseen tulkintaan päätyneet tiesivät odottaa Nyt-liitteeltä paitsi tiedonvälitystä myös kannanottoja, kielellistä ilottelua, toimittajien peiterooleja, moniäänistä kielenkäyttöä — sitä ettei raja kaunokirjallisiin ilmaisutapoihin ole kovin jyrkkä. Näin heidän taustaodotuksissaan oli valmiina *ironian odotus*. Onhan tunnettua, että aikamme kaunokirjallisuudelta odotetaan hyvin usein ironiaa — jopa sil-

loin, kun kirjailija ei sitä ole tarkoittanut. Esimerkiksi Harri Sirola joutui aikoinaan julkisesti torjumaan erään tekstinsä ironisen lukutavan, jonka ilmeisesti oli synnyttänyt hänen tuotantonsa ja persoonaansa sekä kaunokirjallisuuteen ylipäättään liittyvä ironian odotus. Myös kirjailija Riitta Varti on kertonut minulle, että hän on usein hämmästynyt teostensa ironisia lukutapoja, jotka tuntuvat nousevan ajalle ominaisista kaunokirjallisista tulkintakonventioista.

Koska ironinen tulkinta alkaa inkoherenssin kokemuksesta, ironiaa tutkimalla pääsee selville siitä, millaiset asiat koetaan koherenteiksi, millaiset inkoherenteiksi. Toisin sanoen ironia paljastaa, millaisia kuvauksia, puheenaiheita, näkemyksiä ja kielenkäyttötapoja milloinkin pidämme sopivina ja normaaleina.

Myös ironian monimielinen, piiloteleva esitystapa tekee siitä monenlaisen tutkimuksen kannalta antoisaa. Ironiaa tutkimalla voi nimittäin huomata esimerkiksi sen, mistä aiheista on missäkin kulttuurissa tapana puhua verhotusti. Millä tavoin verhotusti? Millaisissa tilanteissa? Kullekin ajalle, yhteisölle tai ilmaisumuodolle voi kehittyä myös tyypillisiä ironisia käytänteitä. Esimerkiksi omalle ajallemme ovat tyypillisiä ironiset kohteliaisuudet: »Tattis. No kyl määl täl pärjän, puol vuat. Kiitoksi vaan kauhian pal!» Näinhän sanoo Hieta-nen Linnan Tuntemattomassa sotilaassa saatuaan perusteellisen ruinaamisen jälkeen krapulaiseen suolaisennälkäänsä yhden »nälkään kuolleen» silakan. Tunnistamme heti ironian: ylenpalttinen kiittäely surkeasta suupalasta on melkein pakko tulkita epäsuoraksi irvimiseksi.

Myös ironisen tulkinnan vaihtoehdot saattavat paljastaa kulttuurissa piileviä arvoja. Joskus joku jopa saa muut lankeamaan ironian ansaan. Näin taisi käydä niille lukijoille, jotka tulkitsivat Vili-jutun naisenpilkaksi: monet niistä lukijoista, jotka olivat lukeneet jutun ironiaksi päähenkilöä kohtaan, naureskelivat niille, jotka eivät olleet ironiaa tavoittaneet. Kuuluisin ironisen ansan virittäjä on ehkä Jonathan Swift, joka kirjoitti 1700-luvulla »Vaati-mattomassa ehdotuksessaan», että Irlannin köyhyys pitäisi poistaa syöttämällä köyhien yksivuotiaat lapset herroille. Jos joku luuli Swiftin olevan tosissaan, hän paljasti samalla, että hänen mielestään moinen ratkaisu olisi mahdollinen, ja näin tuli näkyviin ajan kovuus ja arvojen epäinhimillisyys. Meidän ajastamme taas kertoo jotain se, että kun Pentti Linkola sanoo haastattelussa pitävänsä kansallissosialismia »loistavana filosofiana», jonka ainoa vika oli »se, että se hävisi toisen maailmansodan», heti alkaa keskustelu siitä, voiko tuollaista lausuntoa ottaa todesta vai pitäisikö sen lausuja vapauttaa vastuusta tulkitsemalla hänet ironiseksi.

Olen nyt raotellut ironiantutkimuksen monenlaisia yhteyksiä yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Olen halunnut osoittaa, että ironiantutkimuksen ytimessä on kielentutkimus: jos pystyy selvittämään ironisen viestin tulkintaa, saa tietoa yhtä hyvin kielestä kuin siitä kontekstista, jossa ironiaa tuotetaan ja tulkitaan. Mikä voisikaan olla jokapäiväisempi tutkimusaihe kuin kielenkäyttö? Sitä tutkii pragmatiikka, jonka alaan tutkimukseni kuuluu. Pragmatiikan peruskysymys on: miten ymmärrämme toisiamme? Tästä kysymyksestä olen valmis keskustelemaan. ■

TOINI RAHTU *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkoherenssina.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1096. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos, PL 3 (Fabianink. 33), 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: toini.rahtu@helsinki.fi